

Бібліографічні посилання

1. *Бистряков О.* Евреи Екатеринослава – Днепропетровска (XVIII – нач. XX вв.) / О. Бистряков. – Д. : АРТ-Пресс, 2001. – 144 с.
2. *Дзуреченська О. С.* Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. С. Дзуреченська. – Д. : НГУ, 2006. – 169 с.
3. Дніпропетровськ: віхи історії / за ред. А. Г. Болебруха. – Д. : Грані, 2001. – 258 с.
4. Доклады и заключения губернской земской управы по Екатеринославской губернской земской больнице, колонии душевно-больных и санитарнобактериологическому институту за 1915 г. – Екатеринослав, 1916. – 480 с.
5. Журналы Екатеринославского земского собрания 50-й очередной сессии 1915 г. – Екатеринослав, 1915. – 523 с.
6. История областной клинической больницы имени Мечникова: 1798 – 1967: Рукопись // ДАДО. – Ф. 731. – спр. 6. – 23 арк.
7. *Коваль Р.* Перша світова війна в долі українського народу / Р. Коваль. – К. : Діокор, 2001. – 58 с.
8. *Кулинич И. М.* Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра ист. наук : спец. 07.00.01 «История Украины» / И. М. Кулинич. – К., 1971. – 47 с.
9. Программы лекционных курсов Днепропетровского еврейского народного университета / под ред. Л. М. Черткова и В.М. Лирера – Д. : ДС «Джойнт», 1997. – 50 с.
10. *Яворницький Д. И.* История города Екатеринослава / Д. И. Яворницький. – Д. : Промінь, 1989. – 196 с.

Надійшла до редколегії 23.06.2014

УДК 94(477)-055.2 «1914/1918»

В. П. Бурмага, К. С. Світич

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОЛЬ ЖІНКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОПОМОГИ ФРОНТУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (на матеріалах України)

Досліджено та проаналізовано діяльність жінок Російської імперії на театрах воєнних дій та в тылу, роботу Російської організації Червоного Хреста та жіночих комітетів.

Ключові слова: Російська організація Червоного Хреста, жіночі комітети, санітарні поїзди, курси сестер милосердя.

Исследовано и проанализировано деятельность женщин Российской империи на театрах военных действий и в тылу, работу Российского общества Красного Креста и женских комитетов.

Ключевые слова: Российское общество Красного Креста, женские комитеты, санитарные поезда, курсы сестер милосердия.

Erforscht und Analysiert werden die Tätigkeit der Frauen des Russischen Reiches an den Fronten und im Hinterland, die Arbeit der Russischen Gesellschaft des Roten Kreuzes und der Frauenkomitees.

Schlagwörter: Russische Gesellschaft des Roten Kreuzes, Frauenkomitees, Sanitätszüge, Kurse der Barmherzigkeitsschwestern.

In the article activity of women of the Russian empire on the seats of wars and in to the rear, work of Russian society of Red Cross and womanish committees are investigated and analyzed. The Russian Red Cross during the war has become a serious charity office with flexible organization headed by senior center and an extensive network in place, which covered most remote corners of the state. The activities of local (provincial) offices RTCH conducted in accordance with the requirements of the Main Department and based on objective needs of their provinces. With the tightening of fighting on the fronts of society it gradually has become one of the largest charitable organizations. Through participation in its units of members of the imperial family and through quite powerful financial capacity, this organization had broad social influence and importance.

At the start of the war a network of medical institutions with nearly 18-thousand army of nurses who cared for the sick and wounded soldiers was formed. The intensity of the women was not less, and even much more than in all previous wars, that lasted to the present. To conventional medical work such as: ligations, operations, combating epidemics, was added some work with mentally ill soldiers, that were fighting in hard conditions of life forces, and also the impact of new weapons of mass destruction (bombs, gas attacks), that had a negative impact on the psyche of soldiers. Gradually, the sisters begin to assume the duties of nurses.

New to medical activities of women was that not only sisters of medical assistant schools and women surgeons were caring for soldiers, but there were also women professionals of narrow medical focus, such as: drug and alcohol abuse, fluoroscopy, neurology, ophthalmology, otolaryngology and dentistry. There appeared a new category of deserved nurses and sisters-girls (underage girls, who studied nursing in hospitals). This phenomenon was fundamentally new.

Among the major disadvantages of women in the medical field we can list: an abnormal working day, the lack of material support, emotional overload, increase of mortality rates. These aspects are actually discussed in this article.

Keywords: Russian society of Red Cross, womanish committees, hospital-trains, courses of sisters of mercy.

У сучасній історичній науці спостерігається посилення наукового інтересу до «жіночого питання». У поле зору науковців часто потрапляє еволюція соціального статусу жінки та її місце в

суспільстві. Історичний досвід свідчить, що кардинальні зміни в суспільстві напряму пов'язані з різними потрясіннями. У цьому контексті Перша світова війна не стала винятком, коли жінки, подолавши сталі соціальні традиції й уявлення, взялися допомагати фронту. Багато жінок перетворилися на активних учасниць війни, представниці слабкої статі відзначилися на фронті й у тылу, надаючи посильну допомогу військовим, членам їхніх сімей, під їх опіку потрапляли поранені, біженці, діти-сироти.

Вивченням окремих аспектів жіночої проблематики цього періоду займалися Ю. Іванова [5], А. Пастернак [7]. Поряд із цим зазначимо, що висвітлення соціальної ролі жінки, її участі у війні на сьогодні перебуває на низькому науково-історичному рівні. Це пов'язано перш за все з тим, що сучасні дослідники нерідко продовжують дотримуватися переважно традиційного підходу у вивченні воєнного лихоліття, невиправдано мало приділяючи уваги складним, подекуди суперечливим і непередбачуваним соціальним перетворенням. Усунення подібних наукових прогалин цілком виправдано може бути зараховане до актуальних завдань сучасних істориків, успішне вирішення яких суттєво збагатить соціальний досвід нашого суспільства, розкриє окремі закономірності просування жіноцтва соціальними шаблями, зможе до певної міри пояснити підвалини революційних потрясінь 1917 р.

Метою нашої статті є визначення ролі й місця жіночих об'єднань в організації допомоги фронту, дослідження досвіду соціальної адаптації жінки в умовах Першої світової війни, встановлення методів самореалізації жінки через участь у Російській організації Червоного Хреста. Для виявлення загальних особливостей і тенденцій розвитку жіночого соціуму в Російській імперії означеного періоду, а також зміни свідомості жінки доцільно перш за все оцінити темпи формування їх активної громадянської позиції, що спонукало окремих представниць до участі в різних комітетах і товариствах. Для більш ґрунтовних висновків щодо визначення ролі жінки в подіях війни слід проаналізувати їх соціальне походження та визначити соціальну приналежність. Усе це стало певним підґрунтям для проведення представленої наукової розвідки.

Порушуючи тему формування об'єднання сестер милосердя на теренах Російської імперії, слід згадати про події Кримської війни (1853–1856 рр.), в ході якої було створено Хрестовоздвиженське товариство сестер милосердя. Названа організація стала основоположницею жіночої діяльності в цьому напрямі. Під час російсько-

турецької війни 1877–1878 рр. сестри діяли в тилових установах та надавали посильну допомогу в рядах діючої армії [11, арк. 2]. У 1879 р. товариство отримало назву «Російська організація Червоного Хреста», а його діяльність регламентувалася власним статутом і правилами. Це значно посилило позиції організації. За суспільною традицією до її складу обов'язково належали члени імператорського дому й представники вищого духовенства.

Так, від початку Першої світової війни імператриця Олександра Федорівна стала активною учасницею благодійної діяльності, виконувала важливу роль в організації госпіталів і санітарних поїздів. Червоний Хрест перебував під її особистим керівництвом. Структурна схема товариства сестер милосердя являла собою горизонтальну модель і відповідала адміністративно-територіальному устрою країни. Кожна губернія мала функціонуючі підрозділи допомоги, котрі діяли не лише на театрах воєнних дій, а й у тилу. Товариство відкривало патронати, які у свою чергу поділялись на рівні, що відповідали ранговому устрою армії. Патронати могли бути лише для офіцерів або для нижчих чинів. Існували також і заклади змішаного типу [14, арк. 1], які відкривалися як правило поблизу фронту й виконували функції евакуаційних пунктів. Відомо, що до 1915 р. існувало 115 структурних підрозділів, які належали до Товариства Червоного Хреста [7, с. 176].

Для фахової підготовки жінок створювалися тримісячні курси сестер милосердя Червоного Хреста. Поряд із цим органи земського самоврядування та товариства лікарів спільно опікувалися відкриттям шеститижневих курсів за скороченою програмою, на які зараховували усіх бажуючих жінок, як правило без належності останніх до будь-якої благодійної організації. Після закінчення навчання відбувався розподіл сестер. Їх призначали в такі відділи: лазаретний, військово-хірургічний, амбулаторний, епідемічний, лабораторний, стоматологічний.

Загальна чисельність сестер милосердя на Південно-західному фронті сягала 4500 осіб [15, арк. 7]. На один тиловий лазарет у середньому припадало по 10 сестер, у той час як для шпиталю в прифронтовій зоні їх чисельний склад збільшувався до 12–15 осіб [13, арк. 100]. Доволі важкі умови праці, коли тривалість чергування сягала як правило 12 годин, спалахи епідемій, труднощі воєнного побуту напряму позначилися на зростанні смертності серед медичних працівниць. Згодом Головне Управління Червоного Хреста було вимушене порушувати питання щодо вдосконалення умов праці ме-

дичних сестер. Так, їм дозволялося брати короткочасну відпустку на відновлення сил, спеціально наймали прислугу для їх обслуговування (з розрахунку 1 прислуга на 10 сестер) [12, арк. 416]. Жінки отримували спеціальну форму з розпізнавальними знаками, а їх статус підтверджувався спеціальним посвідченням, Червоний Хрест пильно стежив за моральним обличчям своїх представниць.

Ще один штрих: мали місце випадки, коли активними учасниками благодійної допомоги, особливо пораненим, ставали малолітні сестри милосердя [6, с. 9], про діяльність яких нерідко згадувалося в періодиці того часу. На перший погляд виникає думка про неправдоподібність подібного явища, але це не так. Списки особового складу лазаретів містять непоодинокі випадки прізвищ дітей, які працювали в шпиталях. Так, у Полтавській лікарні № 5 працювало чотири неповнолітні сестри милосердя [10, арк. 67], а в списках персоналу Євгенієвського шпиталю одна сестра-учениця [1, с. 210]. Тобто можна зробити висновок про відсутність вікових критеріїв для вступу в товариство.

На території українських губерній, які перебували в складі Російської імперії, діяли жіночі комітети [4, арк. 6]. Лікування поранених військових хоч і перебувало в полі зору жіночих комітетів, але вони віддавали перевагу питанням, пов'язаним з організацією допомоги їхнім сім'ям, опікувалися фінансуванням осередків Червоного Хреста, збирали кошти на потреби армії, відкривали лікарні для душевнохворих, проводили збір коштів для подарунків солдатам на різдвяні та великодні свята. Збиральниці пожертв за станом диференціацією належали до дворянської ланки, збір коштів здійснювався на крупних залізничних станціях, серед яких Київ, Харків, Катеринослав, Одеса та ін. З цією метою тут проводилися такі заходи, як «День Ромашки», «День квітки», також необхідно зазначити, що комітети залучали до своєї благодійної діяльності не тільки дорослих представників суспільства, а й дітей, які надавали посильну допомогу. Так, наприклад, учениці вищих навчальних закладів шили для фронту теплу одягу, збирали необхідні продукти, відмовлялися від святкового різдвяного обіду, надсилаючи їжу на передову [9, арк. 70].

Необхідно також згадати факти надання допомоги фронту приватними особами. Нерідко жінки займались благодійністю, меценатством, але не належали до складу жодної організації. До таких, наприклад, можна зарахувати артистів, які нерідко проводили благодійні концерти й збирали кошти для військ [2, с. 11]. Представники цю-

го ремесла виїздили на фронт, давали концерти й у такий спосіб підтримували моральний дух особового складу військових частин.

Мали місце випадки, коли жінки зверталися до військово-промислового комітету з проханням відкрити курси з підготовки фахівців для зброярської справи. Подібні клопотання не залишилися поза увагою чиновників. На підприємства подібного профілю після навчання почали приймати не лише жінок, а й неповнолітніх через відверту дешевизну їхньої праці [5, с. 95]. Є приклади, коли діти отримували більшу платню у порівнянні з жінками (2,34 руб. отримували підлітки, жінки – 2,17 руб.). Розмір оплати праці за добу приблизно складав: чоловіки – 3,64 руб., жінки – 1,78 руб., неповнолітні – 1,75 руб. [3, арк. 66]. Через воєнний стан у країні почали руйнуватися сталі стереотипи, у суспільстві вже не так критично сприймалося твердження щодо «неспроможності жінок працювати на відповідальних роботах, зокрема таких, що стосуються інформаційної діяльності». У 1916 р. начальник Головного управління пошти і телеграфів дозволив приймати освічених жінок на посади листонош нарівні з чоловіками [8, арк. 547]. Працівниці цього відомства відправляли свій місячний заробіток у Петроград для закупівлі необхідних медичних матеріалів та одержі для солдат.

Отже, переважна більшість активного жіноцтва в період Першої світової війни здійснювала традиційну функцію з огляду на тодішнє сприйняття жінки – медичну допомогу. Зазначимо, існує певна закономірність процесу активізації жінок: із затягуванням війни масштаби залучення представниць слабкої статі до різних форм діяльності для забезпечення потреб фронту й тилу поступово зростали. У ході війни проявилися гострі соціальні проблеми, які напружено пов'язувалися з низькою організацією медичної допомоги, нерідко вкрай слабким забезпеченням лікарень і лікарів обладнанням. Гостро постало питання фінансової підтримки військових та членів їхніх сімей.

До суттєвих недоліків діяльності жіночих комітетів і Товариств Червоного Хреста належить питання ефективності взаємодії цих організацій між собою та з військовим командуванням. Неузгодженість дій нерідко спричиняла несвоєчасне надання вкрай необхідної допомоги.

Серед тисяч жінок, які брали участь у війні, були представниці різних соціальних верств суспільства, вони нерідко належали до протилежних політичних сил, мали доволі різне фінансове становище та релігійні вподобання. Але це не завадило їм сконсолідуватися навко-

ло патріотичної ідеї й надавати посильну допомогу своїй країні, яка опинилася у край скрутному становищі.

Бібліографічні посилання

1. *Богданов А.* Дети и война / А. Богданов // Нива. – 1915. – № 11. – С. 210 – 211.
2. *Горленко-Долина М.* Война и русские артистки / М. Горленко-Долина // Синий журнал. – 1914. – № 46. – С. 11.
3. Державний архів Дніпропетровської області – Ф. 463. Дніпровський завод Південно-Руського металургійного товариства, с. Кам'янське, Катеринославської губернії. – Оп. 1. – Спр. Постанови Тимчасового Уряду; рапорти, листування з правлінням Південно-Руського Дніпровського металургійного товариства про страйк працівників заводу, списки майстрів і працівників заводської лікарні і аптеки. 10 жовтня – 30 листопада 1917 року, 227 арк.
4. Державний архів Полтавської області – Ф. 998. Полтавський комітет товариства піклування про поранених та хворих воїнів, з 1873 року Полтавський жіночий комітет РТЧХ. – Оп. 1, спр. 50. Відомості про роботу, особовий склад жіночого комітету РТЧХ. 1914 – 1915 роки, 17 арк.
5. *Иванова Ю. Н.* Прекраснейшие из храбрых / Ю. Н. Иванова // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 3. – С. 93–96.
6. *Крючкова Д.* 10-летняя сестра милосердия / Д. Крючкова // Синий журнал. – 1914. – № 46. – С. 9.
7. *Пастернак А. В.* Очерки по истории общин сестер милосердия / А. В. Пастернак. – М., 2001. – С. 176.
8. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДАК). – Ф. 278. Київське жандармське управління залізничних шляхів. – Оп. 1, спр. 221. Розпорядження по військовому часу. 1914 – 1916 роки, 640 арк.
9. ЦДАК. – Ф. 310. Справа 1915 – року Харківського жандармського поліцейського управління залізничних шляхів. – Оп. 7, спр. 28. Частина поліцейська з різною перепискою. 10 січня 1915 – 7 січня 1916 років, 186 арк.
10. ЦДАК. – Ф. 321. Пошуковий пункт при Полтавському ГЖУ. – Оп. 1, спр. 204. Списки викладачів і учнів навчальних закладів, лікарів і сестер військових лазаретів, працівників Полтавської губернії. 29 грудня 1915 – 24 червня 1916 років, 317 арк.
11. ЦДАК. – Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора. – Оп. 56, спр. 289. Справа про відрядження Голубцова в м. Ясси для супроводу сестер милосердя. 30 листопада – 1 грудня 1877 року, 3 арк.
12. ЦДАК. – Ф. 692. КОПС. – Оп. 1, спр. 87. Циркулярні розпорядження і накази по Київському військовому округу. 1917 – 1918 роки, 489 арк.

13. ЦДІАК. – Ф. 715. Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського Земського Союзу. – Оп. 1, спр. 268. Протоколи і резолюції нарад лікарів і господарських працівників медичної частини. 1 квітня 1915 – 5 січня 1918 років, 179 арк.

14. ЦДІАК. – Ф. 719. Управління Головноуповноваженого РТЧХ при арміях Південно-Західного фронту. – Оп. 1, спр. 22. Положення про заснування і діяльність патронатів для хворих і поранених воїнів. 1914 рік, 2 арк.

15. ЦДІАК. – Ф. 719. Управління Головноуповноваженого РТЧХ при арміях Південно-Західного фронту. – Оп. 1, спр. 140. Журнал нарад представників Червоного Хреста при арміях Південно-Західного фронту про розподіл лікарняних закладів між арміями, їх комплектацію медичним персоналом і з інших питань. 1914 – 1916 роки, 10 арк.

Надійшла до редколегії 10.06.2014

УДК 94(100)«1914/1919»+661.471.2+001.92(09)

В. С. Савчук

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ФАРМАЦИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ: ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИЙ ЙОД

Розглянуто досвід організації виробництва йоду у Катеринославі за часів Першої світової війни як відповідь на припинення поставок цього препарату з Німеччини. Виділено й проаналізовано основні складові системи заходів з організації виробництва йоду – від відкриття способу його отримання з морських водоростей до отримання кінцевого продукту на дослідній станції. Вивчено роль урядових та регіональних органів влади в справі організації промислового виробництва йоду у Катеринославі. Обговорено роль катеринославського йоду в загальному процесі розвитку фармації Російської імперії за часів Першої світової війни.

Ключові слова: Російська імперія, Перша світова війна, фармація, йод. Катеринославська дослідна йодна станція, наукова думка і практика промислового виробництва.

Рассмотрен опыт организации производства йода в Екатеринославе в Первую мировую войну как ответ на прекращение поставок этого препарата из Германии. Выделены и проанализированы основные составляющие системы мероприятий по организации производства йода – от открытия способа его получения из морских водорослей до получения конечно-